

Õigus- ja kohtusüsteemi areng

Ettekanne kohtunike täiskogul 14. veebruaril 2020 Tallinnas

Dr. iur. Villu Kõve

Riigikohtu esimees

Head kolleegid ja külalised!

Lugupeetud justiitsminister!

Oma selleaastases ettekandes annan esmalt traditsioonilise ülevaate liikumistest kohtunikkonnas. Seejärel räägin lühidalt oma esimese ametiaasta tegemistest ja prioriteetidest. Eraldi peatun teemadel, mis puudutavad kohtunike töökoormuse ebahühtlast jaotumist ja selle ühtlustamise võimalusi, kriminaalmenetluse ressursimahukust, kohtumenetluse avalikkust ja suhteid ajakirjandusega. Lõpetuseks esitan omi mõtteid tänase põhiteema, kohtumenetluse digiteerimise kohta.

Eesti kohtusüsteemis on 242 kohtuniku ametikohta. Kohtade arv on püsunud muutumatuna, kuid mitte kõik neist pole täidetud – praeguse seisuga on ametis 234 kohtunikku. Aastaid kohtusüsteemile iseloomulik olnud kohtunikkonna vananemine on jätkuvalt peamiseks kohtunikuametist lahkumise põhjuseks. Täna päeva seisuga on lähema viie aasta jooksul õigus pensionile jääda 75 kohtunikul. 2019. aastal emeriteerus kümme kohtunikku, neist seitse esimese astme kohtutest ja kolm Riigikohtust. Neljal kohtunikul peatusid ametivolitused rahvusvahelisse kohtusse või teise asutusse tööle siirdumise tõttu. Omal soovil lahkus üks maakohtu kohtunik.

Möödunud aastal kuulutati esimeses ja teises kohtuastmes vabanevate kohtunikukohtade täitmiseks välja kuus konkurssi. On igati positiivne, et kohtunikukonkurssidel osalejate arv püsib kõrge ja esindatud on lai valik õiguselukutsete esindajaid. Lõpuleviidud konkurssidest nähtub, et keskmiselt kandideerib ühele esimese astme ja ringkonnakohtu kohtuniku kohale üle viie inimese. Kandideerimisavalduse esitas 21 vandeadvokaadi, 11 prokuröri, 21 kohtujuristi ja -nõunikku ning kaks mõne muu õiguseriala esindajat. Kohtunikukonkursside tulemusena nimetas Vabariigi President möödunud aasta lõpul Harju Maakohtusse kuus (Mairi Heinsalu, Kadi Kark, Katrin Mikenberg, Marina Ninaste, Martin Tuulik ja Grete Vahtra), Pärnu Maakohtusse kaks (Agle Elmik ja Rajar Miller) ning Tartu Halduskohtus kaks uut kohtunikku (Reelika Kitsing ja Maria Lõbus). Konkursside tulemusel viidi Riigikohtu üldkogu otsusel üle neli maakohtunikku ringkonnakohtutesse: Tallinna Ringkonnakohtu kohtunikena asusid ametisse Vallo Kariler, Vahur-Peeter Liin ja Peeter Pällin ning Tartu Ringkonnakohtu kohtunikuna Erkki Hirsnik. Kasutan siinkohal võimalust ja soovin kõigile uutele kolleegidele, kes

on täna kohtunike täiskogul esimest korda täieõiguslike liikmetena, jõudu, rahulikku meelt ja selget südametunnistust õigusemõistmisel!

Lisaks eelnevale toimus muutusi ka kohtute esimeeste seas. Alates 2. aprillist 2019 juhib Tartu Ringkonnakohtu senine sama kohtu halduskolleegiumi esimees Tiina Pappel. Käesoleva aasta algus tõi aga kaasa Tallinna Halduskohtu juhi vahetuse. Alates 1. jaanuarist 2020 juhib Tallinna Halduskohtu senine sama kohtu liige Kaupo Kruusvee. Täna eelmiseid esimehi Kersti Kerstna-Vaksi ja Kristjan Siigurit tänuväärselt ning sihikindla töö eest kohtute juhtimisel!

2019. aasta tõi kaasa mitmeid liikumisi ka Riigikohtus. Vahetult enne eelmise aasta täiskogu nimetati eelmine Riigikohtu esimees Priit Pikamäe Euroopa Kohtu kohturisti ametisse ja vahetus kohtu esimees. Seejärel kuulutati 2019. aasta veebruaris välja konkurss kolmele riigikohtuniku ametikohale: täita tuli minust vabanenud koht tsiviilkolleegiumis, lisaks vastavalt 1. septembril ja 1. detsembril pensioneerunud Malle Seppiku ning Jaak Luige kohad. Riigikogu nimetas uuteks riigikohtunikeks Kai Kullerkupu, Kaupo Paali ja Kalev Saare, kes asusid tööle tsiviilkolleegiumisse. 1. septembril jäi pensionile ka Eerik Kergandberg, kellest vabanenud kohtunikukohale naasis 4. jaanuaril 2020 pärast Euroopa Inimõiguste Kohtus üheksa-aastase ametiaja lõppemist Julia Laffranque. Tema on üldkogu otsusega määratud halduskolleegiumi liikmeks, mistõttu on mõneks ajaks muutunud kohtunike arv haldus- ja kriminaalkolleegiumis. Kuivõrd uueks Eesti kohtunikuks Euroopa Inimõiguste Kohtus asus alates käesoleva aasta algusest endine Riigikohtu kriminaalkolleegiumi liige Peeter Roosma, tuli leida uus kohtunik ka tema asemele. Alates 3. veebruarist 2020 töötab kriminaalkolleegiumi kohtunikuna Juhan Sarv.

Riigikohtu põlvkonnavahe pole sellegipoolest veel lõppenud. Pensioneerumisavalduse on esitanud tsiviilkolleegiumi liige Henn Jõks, kes soovib ametist vabastamist alates 1. septembrist 2020. Vabanevale kohale on kuulutatud välja konkurss, mis muuseas lõppeb täna, 14. veebruaril. Pidurdamaks kiireid koosseisu muudatusi ja tagamaks õigusemõistmise järjepidevuse ning korra kohase toimimise, otsustas Riigikohtu üldkogu kohtute haldamise nõukoja nõusolekul tõsta tsiviilkolleegiumi esimehe Peeter Jerofjevi teenistusvanuse ülemmäära kahe aasta võrra.

I

Head kolleegid ja külalised!

Tänavune aasta on alanud pidulikult. Nimelt märkis 14. jaanuar 2020 saja aasta möödumist esimesest Riigikohtu avalikust istungist. Riigikohus on 100. aastapäeva tähistamiseks kavandanud mitmeid üritusi, samuti valmib peatselt Riigikohtu värskest renoveeritud maja, kuhu loodame juba märtsis tagasi kolida. Kuid lisaks Riigikohtu aastapäevale tuleb esile tõsta veel üht jurisprudentsile olulist tähtpäeva – 15. juunil täitub 100 aastat Eesti Vabariigi esimese põhiseaduse vastuvõtmisest. On tänuväärne, et saame neid märgilisi sündmusi üheskoos tähistada. Riigikohus on läbi aegade seisnud

põhiseadusliku korra kaitsmise eest, olnud demokraatia tagaja ning kaitseb meie õigusriiki ka praegu, keerulises ja muutlikus maailmas. Soovin palju õnne meile kõigile ning jaksu neile, kes seisavad Eesti ja õigusriigi eest!

Olen olnud Riigikohtu esimehe rollis vaid napilt üle aasta ning möödunud aastale tagasi vaadates tuleb tunnistada, et eelmisel täiskogul markeeritud tegelemist väärivad teemad on jätkuvalt aktuaalsed. Oleksin ehk soovinud nii mõnegi probleemi lahendamiseks kaugemale jõuda, kuid sisseelamine ja plaanide tegemine on võtnud oma aja. Julgen loota, et kogutud mõtted, mis puudutavad kohtusüsteemi kui tervikut, menetlusseadustikke ja Riigikohtu rolli ning ülesandeid, ei jää siiski vaid plaanideks.

Selleks, et saada vahetu ülevaade kohtukorralduslikest ja -menetluslikest probleemidest, millega kohtunikud ning kohtuametnikud igapäevatööd tehes kokku puutuvad, külastasin 2019. aastal kõiki Eesti kohtumaju, v.a Kärkla kohtumaja. See oli igati õpetlik ja kasulik, võimaldades tutvuda kohtute personali, töötingimuste, töökoormuse ning probleemidega. Kuid konkreetsete järelduste tegemiseks ei piisa üksnes sellest, nähtut tuleb vaadata ka statistika, kehtiva regulatsiooni ja prognooside valguses. Püüdes siiski üldiseid tendentse välja joonistada, saan seda teha kohtuvaidlustele toetudes – peaaegu kõikides kohtumajades tõusid esile n-ö tooni andvad asjad. Karistusõiguse valdkonnas tegeldakse suures osas joores või lubadeta juhtimise ja narkokuritegudega. Samuti on kohtunike laual palju lähisuhtevägivalla kaasuseid, kusjuures sageli on ühel perel pooleli nii kehalise väärkohtlemise kohtuasi kui ka perekonnavaidlus tsiviilasjas. Tsiviilasjadest pöörduakse kohtusse ennekõike elatisvaidlustega, lapse hooldus- ja suhtlusõiguse vaidlustega, juurdepääsu vaidlustega ning võlanõuetega. Halduskohtuid hoiavad töös ehitus- ja planeerimisvaidlused, maksuvaidlused ning vangide kaebused. Nende ühisosade kõrval jäid silma ka mõnetised erisused, mis eelkõige puudutasid kohtumajade töökoormust – see on piirkonniti väga ebaühtlane. Kohtud üritavad töökoormust ühtlustada asjade ümberjagamise ja oma tööpiirkonnas, samuti lahendavad mõned tsiviilõiguse valdkonna kohtunikud kriminaalasju. Tahes tahtmata tekkis küsimus, kas sellised kohtumajad, kus on vaid kaks kohtuniku, kes peavad ühe või mitu korda nädalas sõitma erinevate keskuste vahel, on elujõulised. Samuti on küsitav, kas nendes kohtumajades on võimalik jätkusuutlikult tööd korraldada, võttes arvesse, et kohtuametnike (kohtujuristide, sekretäride, tõlkide) kaasamise võimekus on piirkonniti varieeruv.

Üldjoontes olid kohtumajad heas korras, võimaldades häid töötingimusi. Pealtnäha olid ühed avaramad ja ilusamad ruumid kasutada vanades ja väarikates majades Viljandis, Rakveres ja Pärnus. Nendes kohtumajades võis täheldada ka ruumi ülejääki, kuid eriti jäi see silma Põlvas ja Paides. Kõige säästlikum versioon kohtumajast või pigem kohturuumidest näis olevat Jõgeval, kus tundub, et kohus on majutatud politseimaja ühte nurka. Spetsiifilised probleemid, nagu küsimus tööohutusest, tekkisid Jõhvi kohtumajas, mis läbis peaaegu kümme aastat tagasi uuenduskuuri. Ka Tartu ja Tallinna kohtumajades leidis kitsaskohti. Harju Maakohtu suurim probleem on jätkuvalt kohtunike ülekoormus.

Küsimused, kus ja kui palju võiks tulevikus kohtumaju olla, võttes arvesse hõredamalt asustatud piirkondade tööjõu ja kohtuasjade nappust, ning palju ja millist personali on

kohtumajadesse vaja ning kuidas jaotuvad nende vahel tööülesanded, on jätkuvalt päevakohased. Pidades silmas, et kohtutel tuleb hakkama saada piiratud eelarvega, võiks see teema ka edaspidi kohtunike täiskogu tähelepanu pälvida. Täna ma seda rohkem ei puuduta ja keskendun järgnevalt kolmele suurele teemale, millega tuli 2019. aastal aktiivselt tegeleda: Harju Maakohtu ülekoormuse vähendamine, kohtumenetluse avalikkus ja infotehnoloogilised lahendused kohtumenetluses.

II

Kohtute töökoormuse optimeerimise ja ühtlustamise vajadusest johtuvalt lõime 2019. aastal Justiitsministeeriumiga seadusandluse vallas mitteformaalse koostöövormi, mille fookuses on olnud seadusandlike lahenduste otsimine Harju Maakohtu ülekoormuse vähendamiseks ja kohtute töökoormuse ühtlustamiseks. Seda olukorras, kus Justiitsministeeriumi hinnangul ei saa vähemasti lähiaastatel loota, et täitevvõim paigutaks kohtusüsteemi lisaraha. Koostöövormi raames, mida Justiitsministeerium on nimetanud kohtuarendustoimkonnaks, oleme koos Viljar Peebu, Villem Lapimaa, Heili Sepa ja abilistega kokku saanud ning akuutsetel teemadel mõtteid vahetanud. Tänapäevaks on nende mõtete baasil valminud kohtute seaduse ja tsiviilkohtumenetluse seadustiku eelnõu maakohtute koormuse ümberjaotamise, kohtunike menetluslähete ja pensioneeruvate kohtunike teenistuses jätkamise kohta.

Järgmiste sammudena on kaalumisel mõnd liiki kohtuasjade Harju Maakohtust väljaviimine või kohtualluvuse kaotamine, millest tulenevalt jagataks neid kõigi vastava valdkonna kohtunike vahel üle riigi. Näitena võib tuua kaebused kohtutäituri tegevuse peale või väiksemad võlavaidlused, mida saaks eelduslikult lahendada kirjalikus menetluses. Selliselt oleks võimalik saavutada asjade ühtlasem ja võrdsem jagunemine, samuti mitmekesisem ja ehk ka huvitavam töö ning töökohtade säilimine väiksemates kohtumajades. Samuti on kaalutud kinnisesse asutusse paigutamise asjade üleandmist maakohtutelt halduskohtutele. Samas, mõnedes spetsiifilisemates asjades, nagu konkurentsi või intellektuaalse omandi küsimused, on kõne all spetsialiseerumine. Kohtukorralduslikult on laual olnud ka tõsisemaid muudatusettepanekuid: kohtute liitmine kaheks või lausa üheks maakohtuks ja üheks halduskohtuks võimalusega asju paindlikult ümber jagada ja kohtunikke suunata just sinna, kus parasjagu ressursi enim napib. Seejuures on mõeldud kohtuväliste institutsioonide pädevuse ja instantside ringi laiendamisele. Nii on leitud, et kohtutest võiks välja viia järelevalve tegemise eestkostja tegevuse üle, samuti tuleks arendada (eelkõige perekonnaasjades) kohustuslikku kohtueelset menetlust ja võiks kaaluda kaebeõiguse piiramist ning suuremate või spetsiifiliste asjade alustamist ringkonnakohtust. Kohtusse pöördumist saab optimeerida ka muul seadusandlikul teel. Näiteks võiks elatisabi andmise vältimatu eeldusena kaotada kohtulahendi olemasolu ja selle täitmise võimatuse. Lisaks tuleks näha ette täituri õigusabikulude hüvitamine kohtutäituri tegevuse või otsuse peale esitatud kaebuse lahendamisel, mis ehk pidurdaks ilmselgelt põhjendamatute kaebustega menetluse takistamist. Paralleelselt eelkirjeldatud aruteludega toimuvad Justiitsministeeriumis kriminaalmenetluse, ühinguõiguse ja maksejõuetuse õiguse revisjonid, mis loodetavasti aitavad kaasa kohtute koormuse vähendamisele või ümberjaotamisele.

Rääkides aga Harju Maakohtu kohtunike ülekoormusest ja püüdlustest seda vähendada, ei saa üle ega ümber kriminaalmenetlusest ja selle menetluse jaoks vajalikest ressurssidest. Juba kohtumajade külastustest kujunes mul arusaam, et tsiviilkohtumenetluses esinevad probleemid ei ole võrreldavad probleemidega kriminaalmenetluses, kus valitseb suulise istungi kui kalleima ja ressursimahukaima menetlusvormi üleekspluateerimine ning toimub nii aja- kui ka muu ressursi ilmselge väärkasutamine. Menetlusseadustikus detailselt reguleeritud nüansid on viinud selleni, et väiksemates kohtumajades tegelevad tsiviilkohtunikud eeluurimistoimingutega, kuna vastasel juhul ei saaks sama kohtumaja kriminaalkohtunik(ud) neid asju lahendada. Samuti nõuab kehtiv regulatsioon suuliste istungite korraldamist asjades, mida tegelikult saaks lahendada lihtsamalt, nagu ennetähtaegne vabastamine ja asenduskaristuse määramine.

Vaieldamatult ressursimahukaim on aga kriminaalmenetluses üldmenetlus. Selle menetlusliigi ajaline ja rahaline mahukus on nii mõnelgi juhul kujunenud hoomamatuks. Isegi nende asjade arutamise alustamine kohtus venib teinekord enam kui aasta. Kui süüdistatav valib menetlusliikidest üldmenetluse, võib see talle tähendada aastatepikkust kannatuste rada kohtus, lisaks meedias materdamist ning kogu raha kaotamist. Riigile tähendab isiku õigeksmõistmine või menetluse lõpetamine aga vahi all oldud aja ja tihti kõrgete õigusabikulude hüvitamist. Eraldi probleem kerkis teravalt esile Harju Maakohtus, kust 2019. aasta sügisel jõudsid Riigikohtuni signaalid, et kaks kohtunikku ei menetlenud pensionile jäämise tõttu lõpuni enda mahukaid üldmenetluse asju. Asjasse süüvimine tõi esile kroonilise ressursinappuse suurte kriminaalasjade menetlemiseks ja mitmeid muid kitsaskohti. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi murest ajendatuna pöördusin justiitsministri poole Harju Maakohtus suurte kriminaalasjade menetlemise korraldamise probleemide kindlakstegemiseks ja lahenduste leidmiseks. Paraku tekitas selle pöördumise väärkommunikatsioon asjatut solvumist Harju Maakohtu kohtunike seas. Eriti just tsiviilasjadega tegelevad kohtunikud tundsid, et nende töövõime ja -koormus seatakse kahtluse alla. Reaktsioonina koostatud Harju Maakohtu kohtunike ühispöördumine näitab ilmekalt, kui pingeliseks on kujunenud selle kohtu õhkkond töökoormuse ja -korralduse aspektist. Loodan siiralt, et justiitsministri moodustatud komisjon teeb kindlaks suurte kriminaalasjade venimise põhjused ja esitab asjatundlikud ettepanekud korralduse ja menetluse tõhusamaks muutmiseks, mis võimaldaks selliseid kahetsusväärseid juhtumeid, nagu selle järelevalve aluseks sai, edaspidi ennetada või vältida.

Meetmeid, mis võiksid lisaks praegu kohtute seaduse eelnõusse jõudnud ettepanekutele Harju Maakohtu probleeme leevendada, on veelgi. Esmaste mõtete tasandil on räägitud eeluurimisega seotud lubade üleandmisest teiste kohtute kohtunikele, nende vähendamise või koondamisest selliselt, et asju saaks lahendada võimalikult suur hulk kriminaalmenetlusele spetsialiseerunud kohtunikke. Tuleb analüüsida, kas ja kuidas oleks võimalik vähendada kriminaalmenetluses suulise menetluse osakaalu, eeluurimise tõendite dubleerimata jätmist kohtus (eriti kui asjaolude üle ei vaielda), õgvendada täiendavalt katkematuse põhimõtet, suurendada kohtuniku juhtivat rolli asja lahendamisel, eriti ettevalmistamisel sarnaselt tsiviil- ja halduskohtumenetlusega, võimaldada asja lahendada ka siis, kui menetlusosalised ei tule kohale. Veel võiks

kaaluda tsiviilhagi lihtsamat eraldamist kriminaalasjast, lahendades see jätkumenetluses pärast süüdimõistva otsuse jõustumist, ja lihtsustada kriminaalasjade (kohtualluvuse) ümberjagamist üle Eesti. Seega mõtteid kohtute töökoormuse optimeerimiseks on palju, nüüd tuleb neid edasi arendada ja leida parim viis nende rakendamiseks.

III

Möödunud aastal kerkisid kriminaalasjade valguses lisaks Harju Maakohtu töökoormusele ka mitmed menetluse avalikkuse ja menetlusdokumentidega tutvumise küsimused. Esmalt põhjustas ajakirjanduses suurt pahameelt pooleriolevate kohtuasjade kajastamise piirang, täpsemalt istungite kinniseks kuulutamine, ja veelgi enam – istungil teatavaks saanud asjaolude saladuses hoidmise kohustuse kehtestamine. Näib, et mitmete märkimisväärsete asjaolude kokkulangemisel on kujunenud olukord, kus kohtutele heidetakse ette rohkem kui kunagi varem suletust ning ajakirjandusvabaduse piiramist, seda eriti korruptsioonikuritegusid puudutavates kohtuasjades. Ühest küljest on kohtusse jõudnud järjest suuri tähelepanu pälvivaid kriminaalasju ja teisest küljest on jõustunud säte, mis võimaldab kehtestada nn vaikumiskohustuse. Selle tsiviilkohtumenetluse seadustiku eeskujul lisatud piirangu eesmärk oli seletuskirja kohaselt kõrvaldada vastuolud erinevates menetluskordades saladuse hoidmise kohustuse tagamisel. Olgugi et säte oli ette nähtud menetluse täielikult kinniseks kuulutamise leebema alternatiivina, on see praktikas tekitanud vastuolulise reaktsiooni. Probleemaatiliseks on osutunud nimetatud piirangu liiga pikk tähtaeg ja ebapiisav põhjendamine, kuivõrd seadus selle kohta midagi ei ütle. Kohtunikul tuleb hinnata, kas vaikumiskohustuse kehtestamine on põhjendatud ja vajalik. Kahtlemata peab selle otsuse tegemisel arvestama ka avaliku huviga. Põhjendatuks võib pidada tunnistajate ütluste varjamist seni, kuni kõik tunnistajad on üle kuulatud. On aga kaheldav, kas kajastamise piirangu kehtestamist kohtuliku uurimise lõpuni saab lugeda põhjendatuks, eriti olukorras, kus mahukas kohtumenetlus vältab aastaid. Kui kohtunik on otsustanud saladuse hoidmise kohustuse kehtestada, siis peab ta seda ka määruuses põhjendama ja vajaduse korral kommenteerima. Selliselt murraksime läbi praegu kohtusüsteemile ette heidetud suletusest ja aitaksime kaasa üldisele õigusteadlikkuse kasvule. Selgitamine ja avatus aitavad ehk leevendada ka ajakirjanike seas tekkinud nõrdimust – nende hinnangul on praegu tekkinud olukorras kaotajaks ajakirjandus ja seeläbi avalikkus.

Kutsusin probleemi lahendamiseks kokku ümarlaua, millest võtsid osa kohtute esimehed, kohtunikud, peaprokurör, Justiitsministeeriumi asekanterid, Õiguskantsleri Kantselei esindaja ja ajakirjanikud. Kuigi ajakirjanike hinnangul oli olukord enne saladuse hoidmise kohustuse sätte kehtestamist parem, pidasid kohtunikud siiski sätet vajalikuks, vältimaks kohtumenetluse täielikult kinniseks kuulutamise sagenemist. Erinevaid aspekte kaaludes edastati Justiitsministeeriumile ettepanekud piirangu täpsustamiseks. Nii lepiti kokku, et säte võiks sisaldada järgmiseid nõudeid piirangu kehtestamisel: piirang tuleb kehtestada tähtajaliselt ning kaaluda tuleb avalikku huvi. Samuti peeti oluliseks täpsustada saladuse hoidmise kohustuse rikkumise eest karisuse

kehtestamist ning vaikimiskohustuse saanud isikute, sh ajakirjanike kaebeõigust. Loodan, et nendest ettepanekutest saab peagi kehtiv regulatsioon.

Lisaks vaikimiskohustusele on küsimusi tekitanud toimikuga, jõustumata ja jõustunud kohtulahendiga tutvumine. Neid küsimusi puudutav regulatsioon on laialivalguv ja kohati hoomamatu. Seaduses tuleks selgelt reguleerida jõustumata kohtulahendite avalikustamist ja kättesaadavust, kusjuures kaaluda võiks arvutivõrgus avaldamist avalikult teatavakstegemise vahendina (senise kuulutamise ja kohtukantseleis teatavakstegemise asemel). Seejuures tuleb kindlasti läbi mõelda, millises ulatuses istungite ja kohtulahendite teatavakstegemise andmeid avaldatakse ja kuidas need eemaldatakse. Toimikuga tutvumise kitsaskohad on kerkinud teravalt esile pärast kinniseks kuulutatud kohtuasja menetluse lõppemist. Kui tsiviil- ja halduskohtumenetluses on selgelt öeldud, et kinnises menetluses arutatud asja toimikuga ei või tutvuda, siis kriminaalmenetluses sellist sätet ei ole. Seega pole arusaadav, kellel on toimikuga tutvumise õigus ning kes ja mis alusel selle õiguse võib anda. Tuleks mõelda ühtlustatud ning arusaadavale regulatsioonile menetluseadustikes, samuti kaebeõiguse sätestamisele.

Eeltoodud probleemid toovad ilmekalt esile vajaduse oma otsuseid arusaadavalt ja põhjalikult põhjendada. Tunnetan, et lisaks menetlusosalistele on ühiskonnas laiemalt ootus, et me oma otsuseid vahetult ja inimlikult selgitaksime. Kusjuures selgitustööd ei tohiks kohus pidada millekski kõrvaliseks, sest selleks, et avalikkus usaldaks kohtusüsteemi tervikuna, peab ta kohtupidamisest aru saama. Avatud suhtlemine võimaldab ära hoida spekulatsioonide ja väära informatsiooni levikut, mis kahjustaks kohtu ja õigusemõistmise autoriteeti. Oleme võtnud käsile kohtute kommunikatsioonistrateegia värskendamise eesmärgiga täpsustada meediaga suhtlemise korda ja moodustada kohtunikest kõneisikute grupp, kes on järjepidevalt valmis sõna sekka ütleva nii üldistes küsimustes, enda lahendite kommenteerimisel kui ka kolleegi töö selgitamisel. Seejuures ei alusta me aga nullist, kasutan võimalust ja tunnustan kohtunikke, kes teevad selgitamistööd täiesti iseenesest mõistetavalt ning just seetõttu, et peavad avalikkusega suhtlemist kohtunikutöö osaks!

IV

Viimaks, kohtute igapäevatoos ei saa üle ega ümber tänase kohtunike täiskogu kandvast teemast – digitaalsed lahendused kohtumenetluses. Kohtusüsteemi jaoks on hetkel peamine küsimus, kas ja kuidas muudab kohtute tööd lihtsamaks, kiiremaks ja tõhusamaks toimingute automatiseerimine ning tehisintellekti rakendamine. Digitaalsete lahenduste rakendamine on paratamatus ja ei ole põhjust kahelda, et need hakkavad pikemas perspektiivis kohtute tegevust, sealhulgas õigusemõistmist üha enam mõjutama. Kohtud kasutavad iga päev menetlusdokumentide koostamiseks ja kättetoimetamiseks erinevaid arvutiprogramme. Samuti on infotehnoloogilised lahendused andnud õiguspraktikute käsutusse süstematiseeritud andmebaasid õigusakti ja kohtupraktika haldamiseks. Vaevalt igatseb keegi tagasi aegu, kui avaldusi ja kohtudokumente koostati käsikirjas või trükimasinal või kui kogu kirjavahetus kohtu ja menetlusosaliste vahel toimus kirjalikult ning posti teel. Ka on kaheldav, et keegi tunneb puudust selliste paberkoodeksite versioonide lehitsemisest, kuhu on käsitsi

lisalehti kleebitud. Infosüsteemide kasutamisega kaasneb mugavus nii menetlusosalistele kui ka kohtunikele. Menetlusosalised saavad valdavalt informatsiooni kätte oma e-posti aadressilt ning ei pea seetõttu käima kohtus kohtutoimikut sirvimas. Kohtunikud ja kohtuametnikud on saanud aga võimaluse panustada õigusemõistmisse ka kaugtöölaua kaudu, kuna vajalikud menetlusdokumendid on ligipääsetavad väljaspool füüsilist töökohta. On vaid tervitatav, kui luuakse toimivaid automatiseeritud lahendusi toimingutele, mis nõuavad kohtunike ja kohtuametnike igapäevatöös põhjendamatu ajakulu. Kuivõrd suurtes kohtuasjades esitatavate andmete hulk üha kasvab, kuid inimese võimetel on piirid, on juba lähitulevikus tehisintellekti abi andmemassiivis orienteerumiseks vältimatu.

Paraku leiab vaieldamatult positiivse ja edasiviiva kõrval ka varjukülgi ja vastuseta küsimusi. Kohtusüsteemis kasutusel olevad infotehnoloogilised lahendused peavad kahtlemata menetlust tõhustama, mitte seda takistama. See aga paneb selle loojatele tohutu vastutuse: tööprotsessid peavad olema kujundatud loogiliselt, efektiivselt ja mugavalt, et ei tekiks vajadust paberil asja lahendamise järele. Praegu ei ole selliste intelligentsete lahendusteni kahjuks veel jõutud. Kohtuasjade lahendamine infosüsteemi põhiselt on võimalik, kuid seda eelkõige väiksemates asjades. Mahukamate kohtuasjade puhul tundub, et puuduvad piisavalt head tingimused ja kohtunike valmisolek dokumentide massi digitaalselt hallata – see on lihtsam pabertoimikuga. Kui infosüsteemi kasutamine on kiire ja kasutajasõbralik, siis kasvab ka valmisolek pabertoimikust loobuda. Kasutajasõbralikkust on võimalik suurendada aga ka väikeste sammudega. Näitena võib tuua praeguse kohtulahendite digitaalselt allkirjastamise süsteemi ebamugavuse ja ajakulukuse Riigikohtus, kus kaebuste menetluse võtmise või sellest keeldumise määruste digitaalne allkirjastamine võtaks riigikohtuniku töönädalast ligikaudu tunni. Ükshaaval allkirjastamise asemel võiks mõelda võimalusele kirjutada korraga alla mitu lahendit. Alternatiivselt võiks lahendi allkirjastada vaid eesistuja või loobuda üleüldse allkirjastamisest, usaldades n-ö kinnitustempli, mille ametnik kohtuniku korraldusel paneks.

Digitaalsele kohtutoimikule üle minnes on kohtu jaoks suurim väljakutse, kuidas töötada korraga 100 kohtuasjaga selliselt, et kõik dokumendid oleks hallatavad, liiguksid õigel ajal, süsteem toimiks kiiresti ning protsessi tulemusena valmiks mõistliku aja jooksul kõikidele vorminõuetele vastav ja hästi põhjendatud lahend. Lisaks näib praeguse praktika põhjal, et suur ja kõikehõlmav digitaalne menetlussüsteem ehk kohtute infosüsteem on muutunud n-ö iseenda vaenlaseks eelkõige progressi osas. Nimelt võib selle edasiarendamine ja ka väikeste muudatuste tegemine olla äärmiselt keeruline ja kulukas, kuivõrd uuenduste lisandudes võivad lakata töötamast mõned muud varasemad funktsioonid. Nii on sellise massiivse menetlussüsteemi muudatustega pigem kaasnenud tööprotsesside aeglustumine. See sunnib omakorda inimesi oma tööd kohandama vastavalt süsteemi pakutud, sageli ka ebamugavate lahenduste järgi, mitte et süsteemi oleks muudetud või täiendatud inimeste vajaduste järgi. Senini ei ole arusaadav, kelle või mille huvides arendatakse istungite totaalse salvestamise ja stenografeerimise projekti. Otsuse kirjutamisele see klassikalise protokolliga võrreldes midagi juurde ei anna, pigem vastupidi. Lisaks, et veidi intrigeerida, siis tõstatab infosüsteemist sõltumine laiemalt mitmeid

fundamentaalseid küsimusi. Mis saab õigusemõistmisest üleriigilise elektrikatkestuse, küberrünnaku, sõjaolukorra, süsteemi kokkujooksmise puhul? Kui hagi tagamised ja vahistamised jäävad lahendamata põhjusel, et puuduvad tehnilised võimalused asjade arutamiseks, on siinkohal tekkinud küsimus juba kogu riigi toimimisest ja miks mitte ka julgeolekust.

Eeltoodule vaatamata olen siiski veendunud, et pikemas perspektiivis süsteem paraneb ja täiustub ning täielikult elektroonilisest menetlusest ei ole pääsu. Kohtusüsteemile on digiteerimise juures peamiseks väljakutseks inimlikkuse säilitamine – õigusemõistmine peab olema inimlik ning jätma ruumi ka inimlikuks eksimuseks. Ei saa välistada, et mingeid asju saaks otsast lõpuni lahendada tehisintellekt, vähemasti kui tegu on kaalumisoõigust välistavate standardiseeritud asjadega, mille puhul võiks inimlik mõõde tulla mängu alles vastuväite või kaebuse puhul. Nii on see praegu juba sisuliselt kiiruskaamerate trahvidega või osaliselt maksekäsu kiirmenetluses. Põhimõtteliselt on võimalik tehisintellekti rakendamisega jõuda sinnani, et kohtuniku eest tehtaks ära kogu ettevalmistav töö, välja arvatud lõplik otsus. Omaette küsimus on, kas ka kohtunikud seda soovib. Kohtumenetluses leiab mitmeid nüansse, mille puhul võib eeldada, et inimfaktor aitab asja lahendamisele kaasa teisiti, kui tehisintellekt seda teeks. Nii võimaldab suuline kohtuistung paremini poolte seisukohti selgitada ja neist vastamisi aru saada, samuti mõjutada pooli otstarbekusest lähtudes näiteks esitatud taotlustest loobuma, neid muutma või esitatud väiteid omaks võtma. Ka on vajalik tajuda vahetult selliseid tõendiallikaid, nagu tunnistaja, kus tähendust omavad muu hulgas näoilmed, kehahoiakud jms. Just vahetu kontakt menetlusosalistega võimaldab tihti peale saavutada asja lahendamise kompromissiga. Seega paistab vähemalt praegu robotkohtuniku kasutuselevõtt kauge tulevikustsenaariumina.

Siinkohal võiks aga mõelda, kuidas saab tehisintellekt kohtunike ja kohtuametnike toetada, aidata kaasa töö lihtsustamisele. Mõeldav oleks tehisintellekti rakendamine menetlusosaliste seisukohtade ja esitatud tõenditest tuleneva info töötlemisel. Näiteks saab tehisintellekt tuua süstematiseeritult esile kõik olulise, mis on asja lahendamiseks vajalik, genereerides vajaduse korral ka esitatud andmetele tuginedes kohtulahendi põhja (vähemasti sissejuhatava ja kirjeldava osa), nii et kohtuniku tööks jääks sellele vaid õiguslik hinnang anda. Samuti võiks tehisintellekti rakendada üldistuse tegemisel. Teisisõnu, tehisintellekt võiks kehtivat seadusandlust ja kohtupraktikat arvestades öelda, kuidas asi üldjoontes seniste arusaamade järgi lahendataks. Seejärel jääks kohtuniku otsustada tõenditest asjaolude järeldamine ja küsimus, kas see konkreetne kohtuasi tuleks lahendada samamoodi või on kaalukaid argumente senise praktika muutmiseks, erandi tegemiseks, õiguse edasiarendamiseks või kaalutlusõiguse rakendamiseks. Viimatine mõte jõuab tagasi inimliku mõõtmeni, mida õigusemõistmiselt mingil juhul võtta ei tohi, isegi kõike muud automatiseerides. Süsteemi peaks jääma inimliku eksimise faktor – ka see viib teinekord asju edasi.

Head kohalviibijad!

Ootan huviga, mida meie tänased esinejad räägivad tehisintellekti kasutusele võtmisest ja digitaalse kohtutoimiku arengust. Täna tähelepanu eest ning soovin head täiskogu jätku!